

***Dzieciństwo w doświadczeniu i narracji polskich artystów
na przykładzie wspomnień z czasów PRL***
***Childhood in the Experience and Narrative of Polish Artists
Based on Memories From the Polish People's Republic***

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of this article is to present childhood in the experience and narratives of artists in the Polish People's Republic.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem is summarized in the following questions: 1. What meaning and significance does childhood hold in the lives of the Polish post-war intelligentsia who experienced it during the Polish People's Republic? 2. What aspects of childhood do they give a weight to significant value to in their development? Qualitative research and content analysis with elements of narrative analysis were used. A hermeneutic approach was adopted in the interpretation of the research.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The introduction presents the most important features of modern childhood research and the characteristics of childhood in selected social environments in the Polish People's Republic. The methodological section depicts the cognitive goals, theoretical and practical analyses, and the most important research assumptions. The research material (35 autobiographical interviews) has been characterized and the most important thematic categories of the analysis have been identified. The analytical section presents the characteristics of childhood in the Polish People's Republic, including the artists' family environment and the parenting methods used within it. The article concludes with a summary, which also identifies the functions of the narratives studied.

RESEARCH RESULTS: focus on the following thematic categories: 1) the historical context of childhood and living conditions, 2) family relationships, 3) family parenting methods, and 4) play and leisure time. These categories revealed the world of values that had shaped the childhoods of Polish artists.

CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS AND APPLICABLE VALUE OF RESEARCH: The results fill in a research gap in the field of childhood studies in the culture of the Polish People's Republic and demonstrate the changes occurring within the family and its educational environment.

They encourage undertaking the research that show the diversity of educational environments in the Polish People's Republic.

→ **KEYWORDS:** **CHILDHOOD, THEMATIC ANALYSIS, FAMILY IN THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC, FAMILY EDUCATIONAL ENVIRONMENT, ARTISTS**

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest pokazanie dzieciństwa w doświadczeniu i w narracji artystów w czasach PRL.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problem badawczy zawiera się w pytaniach: 1. Jaki sens i znaczenie ma dzieciństwo w życiu polskiej inteligencji powojennej, którzy przeżywali je w czasach PRL? 2. Jakim aspektem dzieciństwa nadają oni szczególną wartość w swoim rozwoju? Zastosowano badania jakościowe oraz metodę analizy treści z elementami analizy narracyjnej. W interpretacji badań przyjęto podejście hermeneutyczne.

PROCES WYWODU: We wstępie przedstawiono najważniejsze cechy nowoczesnych badań nad dzieciństwem oraz cechy dzieciństwa w wybranych środowiskach społecznych w PRL. W części metodologicznej ukazano cele poznawcze, teoretyczne i praktyczne analizy oraz najważniejsze założenia badawcze. Dokonano charakterystyki materiału badawczego (35 wywiadów autobiograficznych) oraz wskazano najważniejsze kategorie tematyczne analizy. W części analitycznej przedstawiono cechy dzieciństwa w PRL, w tym środowisko rodzinne artystów i występujące w nim metody wychowawcze. Całość artykułu wieńczy podsumowanie, w którym wskazano także funkcje badanych narracji.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Koncentrują się one wokół kategorii tematycznych, takich jak: 1) kontekst historyczny dzieciństwa i warunki życia, 2) relacje rodzinne, 3) metody wychowawcze w rodzinie oraz 4) zabawy i czas wolny. Kategorie te pokazały świat wartości, wokół których kształtowało się dzieciństwo polskich artystów.

WNIOSKI, REKOMENDACJE I APLIKACYJNE ZNACZENIE WPŁYWU BADAŃ: Wyniki uzupełniają lukę badawczą w obszarze badań nad dzieciństwem w kulturze PRL oraz pokazują przemiany zachodzące w rodzinie i w jej środowisku wychowawczym. Zachęcają do badań ukazujących różnicowanie środowisk wychowawczych w PRL.

→ **SŁOWA KLUCZE:** **DZIECIŃSTWO, ANALIZA TEMATYCZNA, RODZINA W PRL, ŚRODOWISKO WYCHOWAWCZE RODZIN, ARTYŚCI**

Wstęp

Dzieciństwo to kluczowy okres w biografii człowieka, dlatego jest zjawiskiem interesującym badaczy z różnych dyscyplin naukowych. Z perspektywy współczesnych badań dzieciństwo jest swoistym konstruktem społecznym i kulturowym podlegającym reinterpretacjom w zależności od kontekstu historycznego i społecznego (James i Prout, 1997). W interpretacjach socjokulturowych pojawiły się teorie podkreślające wpływ społeczeństwa i kultury na doświadczanie dzieciństwa. Pokazały one, jak wartości, normy społeczne, instytucje i interakcje międzyludzkie kształtują życie dzieci i ich rozwój. Tym samym dzieciństwo okazało się zjawiskiem złożonym i różnorodnym pod względem takich czynników, jak klasa społeczna, płeć, wiek, miejsce zamieszkania, sytuacja rodzinna, polityczna i historyczna. Zauważono, że dzieci stanowią grupę społeczną bardzo zróżnicowaną pod względem cech indywidualnych i społecznych, a „konkretne dziecko należy do określonej kultury i określonego czasu, jest dzieckiem wojny, czasów kryzysu, konsumpcji” (Smolińska-Theiss, 2010). Dlatego też zaczęto przyglądać się indywidualnym doświadczeniom dzieci i ich subiektywnym przeżyciom. Zauważono wiele odmian dzieciństwa, a nie jedno proste, uregulowane w swoich prawidłowościach zjawisko (Jarosz, 2017).

Poniższa analiza przedstawia dzieciństwo przeżywane w trudnym okresie historycznym w Polsce (lata powojenne, PRL) na przykładzie wspomnień przedstawicieli powojennej inteligencji. Pokazuje ona związane z nim doświadczenia, znaczenia i interpretacje. Analizowane narracje, mimo że odnoszą się do przeszłości, pełnią nie tylko funkcje refleksyjne, nostalgiczne i emocjonalne dla autorów wspomnień, ale też tożsamościową, kulturową i socjalizacyjną. Pomagają badanym nie tylko określić, kim są, skąd pochodzą, ale pokazują świat norm i wartości, który ich kształtował, jak również czynniki i warunki, w których znajdowali siłę oraz wsparcie dla własnego rozwoju.

Analizowane wspomnienia dotyczą lat powojennych i okresu realnego socjalizmu, lat 50. i 60. W tych czasach większość polskich rodzin walczyła o przetrwanie z powodu lęku o życie, politycznych prześladowań i ubóstwa, dlatego też nie poświęcały one zbyt wiele uwagi na rozwój i wychowywanie dzieci. Status dziecka i jego dzieciństwo do końca lat 70. nie było przedmiotem głębszej refleksji w świadomości społecznej. W wychowaniu wskazane było urabianie dziecka według stworzonego przez starszych modelu wychowawczego (Garbula i Kowalik-Olubińska, 2012). Po wojnie w kulturze oficjalnej, opartej na ideologii komunistycznej, dominował paradygmat dziecka jako przyszłego budowniczego socjalistycznego państwa. W szkole postrzegano go jako uczestnika ideologicznego wychowania, a w rodzinie jako pomocnika dorosłych w codziennym życiu (Górnicka-Boratyńska, 2010). Dziecko miało być zdyscyplinowane, gotowe do wyrzeczeń i walki o wspólne dobro (Klich-Kluczevska, 2015). Problemy emocjonalne dzieci były bagatelizowane. Zalecano ich surowe wychowywanie z jednoczesnym otaczaniem opieką ze strony wspólnoty (kolektywu).

Inaczej kształtowała się sytuacja dziecka i jego dzieciństwo w kulturze nieoficjalnej, czyli w warunkach codziennego życia. Było to dzieciństwo osadzone w powojennych realiach społeczno-ekonomicznych oraz w tradycyjnym modelu wychowania mimo

postępującej modernizacji życia. Występowało duże zróżnicowanie dzieciństwa i praktyk wychowawczych w poszczególnych środowiskach społecznych. Największe różnice występowały między środowiskiem wielkomiejskim i wiejskim oraz inteligentnym i robotniczym. W rodzinach wielkomiejskiej inteligencji rodzice prezentowali najwyższy poziom kultury pedagogicznej, uważanej za jeden z ważniejszych czynników determinujących jakość procesu wychowania dziecka (Błasiak, 2019). Pomimo tego większość matek miejskich – pracując przez wiele godzin – nie miała czasu ani siły na zajmowanie się dziećmi, co – w przypadku braku pomocy ze strony babki – generowało negatywne skutki wychowawcze. Dzieciństwo przebiegało bez kontroli i stałego rozkładu zajęć (Czapów, 1968). Takie zjawisko widoczne było zwłaszcza w rodzinach robotniczych, w których rodzice pracowali w systemie wielozmianowym. Zupełnie inny styl życia wiodły dzieci wiejskie. Ich los niewiele się zmienił od czasów przedwojennych. Dzieci otoczone były kontrolą, ale bardzo wcześnie obciążano je ciężką pracą w gospodarstwie, zaniedbując ich potencjał intelektualny. W wielu rodzinach nie posiadały żadnego wsparcia, warunków do nauki ani prawa do decydowania o swojej przyszłości. Nie miały również czasu wolnego, który odgrywa ważną rolę w rozwoju młodego człowieka. W rodzinach wiejskich dominowało surowe wychowanie przez pracę. Pomimo licznych braków w sferze opieki dziecko wiejskie częściej doświadczało poczucia ochrony ze strony wspólnoty rodzinnej aniżeli dziecko wielkomiejskie (Szpak, 2013; Doniec, 2019). W literaturze przedmiotu brakuje badań realizowanych po 1989 roku (tj. po zniesieniu cenzury), ukazujących zróżnicowaną sytuację wychowawczą dziecka w PRL. Przyjmuje się, że w realnym socjalizmie dziecko traktowano przedmiotowo bez głębszej wrażliwości na jego potrzeby emocjonalne. Rodzice starali się stworzyć mu możliwie najlepsze warunki życia, ale równocześnie pozbawiano go indywidualizmu, nie uczono samodzielności, a wręcz przeciwnie: podporządkowania i bierności (Sikorska, 2009; Szpakowska, 2004). W poniższej analizie pragnę osłabić ten pogląd na dzieciństwo doświadczone w PRL. Chcę pokazać środowisko rodzinne powojennej inteligencji, w którym idee „nowego wychowania” (samodzielność, wolność, prawo do samostanowienia) przenikały tradycyjny model wychowania, tworząc wartościowe środowisko wychowawcze.

Założenia metodologiczne badań

Celem poznawczym artykułu jest ukazanie cech i wartości, które nadawały sens i znaczenie dzieciństwu inteligencji polskiej w czasach PRL, a celem teoretycznym rozpoznanie warunków społeczno-kulturowych, w których mimo trudnej sytuacji ekonomicznej i politycznej powstawały wartościowe środowiska wychowawcze. W koncepcji Heleny Radlińskiej i Bogdana Suchodolskiego są to środowiska, które potrafią zapewnić bezpieczeństwo, sprzyjają ciekawości i poznawaniu świata, kształtują wartości moralne i społeczne, dają wzorce (dorośli są przykładem zachowań dla dzieci), wspierają rozwój społeczny dziecka, wyzwalają poczucie przynależności i akceptacji. Celem praktycznym analizy jest natomiast wskazanie tych aspektów dzieciństwa artystów, które miały – w ich

opinii – walor rozwojowy i wychowawczy. W związku z powyższym problem badawczy zawiera się w pytaniach: 1. Jaki sens i znaczenie ma dzieciństwo w życiu artystów? 2. Jakim aspektem dzieciństwa nadają oni szczególną wartość w swoim rozwoju? Przedmiotem badań jakościowych uczyniono wspomnienia artystów z okresu dzieciństwa. Łączą się one z problematyką pamięci autobiograficznej, która odgrywa zasadniczą rolę w kształtowaniu tożsamości jednostki. Jest ona strukturą dynamiczną, w której przeszłość jest aktywnie rekonstruowana z perspektywy aktualnego obrazu siebie (Conway i Pleydell-Pearce, 2000). Przywoływane wspomnienia nie są jedynie zapisem faktów, ale także sposobem nadawania sensu przeszłym wydarzeniom z obecnej perspektywy i tożsamości narratorów. W badaniach zastosowano analizę tematyczną z elementami analizy narracyjnej (Riessman, 1993). Starano się połączyć analizę wątków tematycznych (wspólnych dla wszystkich artystów) z funkcją narracji w ich opowieści o własnym życiu. Przedmiotem analizy uczyniono treść 35 narracji autobiograficznych z okresu dzieciństwa znanych polskich artystów różnych branż (aktorzy, reżyserzy, scenarzyści, śpiewacy operowi, wokaliści estradowi, kompozytorzy, dyrygenci, poeci, krytycy literacy, artyści malarze). Wywiady narracyjne z artystami prowadziła dziennikarka Marta Porchuc-Burzyńska w latach 2021–2022 i zostały one sfilmowane, a następnie udostępnione w roku 2022 w Telewizji Polskiej VOD pod tytułem „Tamte lata, tamte dni”¹. Na podstawie nagrań dokonano transkryptu 35 narracji (17 kobiet i 18 mężczyzn). Wywiady posiadały podobną strukturę (fazy przebiegu narracji) i tworzyły materiał uporządkowany chronologicznie. Przypominały narrację podrózną (Frank, 1995), w której osoba opowiadająca zabiera słuchacza w podróż swojego życia, złożoną z różnych etapów. Przedmiotem moich zainteresowań było dzieciństwo narratorów, które postrzegano jako fundament indywidualnego rozwoju. W interpretacji wspomnień łączono jednostkowe doświadczenia z kontekstem historycznym, w którym były osadzone. Zastosowano podejście hermeneutyczne z elementami konstruktywizmu poznawczego. Analizując materiał badawczy, starano się znaleźć wspólne cechy dzieciństwa pokolenia powojennej inteligencji, odczytać najważniejsze wartości tworzące ich środowisko wychowawcze oraz poznać relacje rodzinne występujące w tej grupie społecznej. W trakcie analizy wyróżniono cztery wątki tematyczne, wokół których koncentrowały się narracje artystów związane z dzieciństwem, tj.: 1) kontekst historyczny i warunki życia, 2) relacje rodzinne 3) metody wychowawcze rodziców oraz 4) dziecięce zabawy i czas wolny. Narracje dotyczące tych kategorii tematycznych dotyczyły najważniejszych aspektów dzieciństwa

¹ W roku 2023 poszczególne odcinki transmitowały także kanały TVP, np.: TVP Dokument, TVP Kultura, TVP Kultura 2 czy TVP Polonia. Materiał badawczy oparty jest na rozmowach przeprowadzonych z takimi artystami jak: Maja Komorowska, Krzysztof Zanussi, Cezary Harasymowicz, Jan Jakub Kolski, Agnieszka Duczmal, Józef Wilkoń, Jerzy Kisielewski, Andrzej Titkow, Barbara Kraftówna, Marta Lipińska, Anna Dymna, Jerzy Illg, Magdalena Zawadzka, Ewa Wiśniewska, Radosław Piwowarski, Maciej Wojtyczko, Teresa Lipowska, Alicja Majewska, Krystyna Tkacz, Halina Kunicka, Janusz Olejniczak, Ryszard Karczykowski, Andrzej i Jacek Zielińscy, Lech Majewski, Sławomira Łozińska, Krzesimir Dębski, Dorota Kolak, Joanna Ziołkowska, Włodek Pawlik, Ewa Szykulska, Krzysztof Cugowski, Ewa Kasprzak, Grażyna Błęcka-Kolska, Janusz Józefowicz, Kazimierz Kaczor.

i decydowały – w opinii artystów – o jego znaczeniu w dalszym życiu. Wskazywały też na najważniejsze cechy ich środowiska wychowawczego.

Oblicza dzieciństwa we wspomnieniach artystów – wyniki analizy

Dzieciństwo w życiu artystów miało różne oblicza, ale dla wszystkich narratorów był to okres szczególny. Z jednej strony trudny, a z drugiej dobry, a nawet bardzo dobry. Źródłem trudności był kontekst polityczny życia, zaś podstawą zadowolenia dzieciństwo i jego przeżywanie. W ocenie dzieciństwa istotną rolę odgrywał kontekst historyczny, który – biorąc pod uwagę czas urodzin narratorów – obejmował lata okupacji, powojnie, czasy stalinowskie oraz lata 60. Początki dzieciństwa dotyczyły najtrudniejszego okresu naszej historii. Wszyscy narratorzy w mniejszym lub większym stopniu doświadczyli traumatycznych skutków wojny w postaci uciezek, przesiedleń, utraty bliskich i mienia, ubóstwa, jak również rodzinnych lęków spowodowanych pobytami w więzieniach. Traумы i lęki dorosłych stawały się udziałem dzieci, które szczególnie bały się rozdzielania z rodzicami. Dopiero lata 60. rozpoczęły okres względnej stabilizacji. Zjawiska te pozostawiły trwałe ślady w pamięci dorosłych i zawsze były punktem wyjścia ich narracji o dzieciństwie. Pierwsze wspomnienia kojarzyły się im z biedą i trudnymi warunkami codziennego życia. Niemal wszyscy narratorzy akcentowali takie zjawiska, jak brak jedzenia i ubrań, tragiczne warunki bytu, utratę czy spalenie domu. Niemal co drugi rozmówca przeżywał wraz z rodzicami wysiedlenia, tułaczki, przymusowe migracje, nierzadko wielokrotne. Wydarzenia te były pokłosiem wojny, która – jak to ujął jeden z rozmówców – „zniszczyła życie”. Także inne tragiczne wydarzenia, jak przebywanie w obozie, gwałt dokonany na matce, zamordowanie dziadków, ukrywanie się w komórcie itp. stanowiły tło ich rodzinnej socjalizacji. Dla zobrazowania tego zjawiska warto wskazać, że dla 26 (z 35) narratorów okres dzieciństwa upływał w cieniu bezpośrednich przeżyć związanych z wojną. Dla siedmiu rozmówców i ich rodzin także lata 50. były pełne tragicznych wydarzeń. Dlatego też niektórzy wspominali o konieczności odreagowania wojny i leczeniu lęków wojennych jako częstym zjawiskiem w tych czasach. Pomimo takich trudnych doświadczeń aż 27 (z 35) narratorów oceniło swoje dzieciństwo pozytywnie, w tym 11 użyło określenia „szczęśliwe”, a tylko ośmiu nazwało je „trudnym”. Oto przykładowe wypowiedzi: „Szczęśliwe dzieciństwo mimo tragicznej rzeczywistości”, „Dzieciństwo pełne miłości”, „Szczęśliwe dzieciństwo mimo trudnych czasów”, „Miałam szczęśliwe dzieciństwo. Jadłam czarny chleb z cukrem i byłam szczęśliwa”, „Dzieciństwo mimo trudnych czasów było piękne”. W wypowiedziach porządek szczęścia kontrastował z traumą. Bardziej optymistycznie wspominali dzieciństwo młodszy narratorzy urodzeni po wojnie. Starsi wiekiem rozmówcy nie dystansowali się od powojennych traum. Pewien reżyser określił swoje dzieciństwo jako „dzieciństwo zatrute przez czasy, w których żył”. Pomimo takich doświadczeń 2/3 artystów oceniło swój dobrostan psychiczny w dzieciństwie jako dobry.

Powstaje pytanie, co było źródłem tak dobrej kondycji psychicznej dzieci żyjących w trudnych warunkach. Otóż podstawową wartością ówczesnego dzieciństwa była

międzypokoleniowa wspólnota rodzinna tworzona przez rodziców i dziadków. Dawała ona miłość i bezpieczeństwo, chroniła przed trudną rzeczywistością. W wypowiedziach artystów na pierwsze miejsce wysuwają się dobre relacje z rodzicami. Aż 32 (z 35) narratorów oceniło stosunki z rodzicami jako bardzo dobre lub dobre, a swoje rodziny jako kochające się. Opisywali je w następujących słowach: „wspaniali, kochani rodzice”, „kochająca się rodzina”, „dom pełen miłości”, „bardzo kochające się małżeństwo”. Osobą najbardziej kochaną i podziwianą była matka. Wspominając swoje matki, dostrzegali w nich niezwykle cechy osobowe, moralne i społeczne: „Matka była bardzo odważna, wytrwała, empatyczna dla ludzi”, „Wspaniała. Umiała się cieszyć ze wszystkiego, z drobnych rzeczy”, „Matka – najpiękniejszy i najlepszy człowiek na świecie”, „Nieprawdopodobnie dzielna (łącznieczka, przebywała w więzieniu)”, „Spokojna, dobra, pomocna ludziom”, „Nad każdym się pochylała”, „Matka – wspaniała, pełna optymizmu”, „Matka dawała dużo miłości”. W osobie matki dzieci dostrzegały wzór licznych cnót (odwagę, dobroć, miłość, bezpieczeństwo, wsparcie) i piękna.

Narratorzy nie tylko podziwiali matki, ale również ojców, chociaż podziw dla nich miał bardziej instrumentalny charakter. W środowisku artystów ojcowie wydawali się niezwykle utalentowani. Aż 17 rozmówców (z 35) wskazywało na różne talenty, umiejętności i dokonania swoich ojców. Można powiedzieć, że właśnie ojcowie byli dla nich dużą inspiracją w rozwoju artystycznym. Artyści z nostalgią wspominali: „Ojciec wpoił miłość do muzyki”, „Ojciec kochał malarstwo i zrobił wszystko, żebym został malarzem”, „Tata w szkole podstawowej kupił mi gitarę, dlatego zacząłem rozwijać moje zainteresowanie jazzem”, „Tata prowadził mnie do teatru na przedstawienia”, „Ojciec komponował, rozdawał nuty, malował obrazy”. Taki aktywny wizerunek ojca w rozwijaniu zainteresowań i wychowywaniu dzieci należał do rzadkości w czasach PRL. Ojcowie artystów byli także niezwykle zdolni („Ojciec władał 7 językami”, „Ojciec skonstruował i zbudował samochód, którym zwiedzili całą Polskę”). W sumie aż 28 (z 35) narratorów wyrażało pochlebne opinie o talentach swoich ojców i ich inspirującej roli.

W czasach PRL rodzina miała charakter wielopokoleniowy. W opisach dzieciństwa artyści często wspominali o silnych więziach z dziadkami, a szczególnie z babciami, które otaczały wnuków prawdziwą miłością, zastępując niekiedy pracujące matki. Narratorzy wspominali: „Babcia – najważniejsza postać w domu”, „Babcia pełniła funkcje matki”, „Babcia, chodząca dobroć, kochała mnie jak nikt”, „Lubiłem przebywać z babcią. Karmiłem z nią kury, żywicielki rodziny”. Dziadkowie stanowili również obiekt wakacyjnych wyjazdów. Dla wielu rozmówców był to najpiękniejszy czas w roku, spędzany w otoczeniu zwierząt, sadów i lasów. Takie wakacje uczyły „tęsknić za zielonym” i kochać przyrodę. W niektórych rodzinach dziadkowie aktywnie uczestniczyli w wychowaniu wnuków, co wzbogacało socjalizację dzieci. W tym zakresie cenieni byli dziadkowie i ich dokonania („Dziadek – aktywny muzyk, kombatant, piłsudczyk”, „Dziadek patriotycznie mnie wychowywał. Zastępował ojca”). We wspomnieniach dziadkowie byli opoką bezwarunkowej miłości oraz szkołą praktycznych umiejętności.

W narracjach pojawił się wątek metod wychowawczych stosowanych w rodzinie. Dla większości artystów wychowanie oznaczało wpajanie takich wartości i celów, jak

wychowanie do wolności („matka dawała wolność”, „mama do niczego nie zmuszała”), dzielności („matka przekazywała dzielność”), samodzielności, samodyscypliny, odpowiedzialności, prawdomówności oraz bycia porządnym człowiekiem. Rodzice zalecali ćwiczenie charakteru oraz „bycie czujnym, aby nie ponieść w życiu klęski”. Takie cechy miały zapewnić dzieciom przetrwanie i bezpieczeństwo. Co istotne, przekaz tych wartości odbywał się poprzez przykład osobisty rodziców w sytuacjach codziennego życia. Najlepiej obrazują to słowa aktorki, która stwierdziła: „nie byłam pouczana, tylko miałam wzory”. Rodzice nie wykazywali też postaw nadopiekuńczych, co „hartowało ludzi”, jak stwierdził pewien pianista, a „dzieci nie były uczone, że coś im się należy”. W rodzinach panował autokratyczno-życzliwy styl wychowywania, w którym dorośli stawiali wymagania, okazując jednocześnie wsparcie i zrozumienie. Dzieci „nie miały zwyczaju się buntować” i darzyły rodziców szacunkiem. Artyści doceniali mądrość wychowawczą matek. Z podziwem wspominali, że „matka przekazywała ogromny optymizm do świata”, co było trudne w tamtych czasach, „matka nie krytykowała, tylko potrafiła słuchać”, „matka kształtowała wiarę w siebie”, „matka nas dyscyplinowała”. Najbardziej jednak doceniali posiadaną wolność (działania i myślenia), która pozwalała im eksperymentować w poznawaniu świata i siebie.

Ważnym elementem wychowania były również zabawy na świeżym powietrzu, zalecane przez ówczesną pedagogikę. Odbywały się one w ogrodach, na łąkach, ogródkach działkowych, nad rzekami, na ulicy czy pod blokiem. Codzienny kontakt z przyrodą i przebywanie we wspólnocie dziecięcej sprawiały, że dzieci czuły się wolne i szczęśliwe. Nikt ich nie doglądał, nic nie narzucał, mogły w pełni przeżywać swoje dzieciństwo. Dzieci organizowały się w drużyny (np. niewidzialnej ręki), zbierały kwiaty na łące, robiły lalki z trawy, bawiły się w teatr, skutecznie zabawę uliczne, przedstawienia na trzepaku, na drzewach, grały w piłkę itp. Wśród ulubionych zajęć znajdowały się wyprawy do lasu, wędrowki nad rzekę lub po mieście itp. Największą jednak radość sprawiało dzieciom czas spędzony na łonie przyrody z członkami rodziny. Narratorzy do dzisiaj uważają za najpiękniejsze w swoim życiu takie aktywności, jak spacer z ojcem po lesie, chodzenie z mamą nad rzekę, wyprawy z dziadkiem na grzyby, karmienie zwierząt z babcią. Odpoczynek na łonie przyrody kształtował wyobraźnię, a zabawy poczucie dziecięcej wspólnoty, wolność działania, samodzielność i kreatywność. Nie były to cechy rozwijane u dzieci w kulturze oficjalnej (tj. w szkole, w prasie, organizacjach młodzieżowych). Pod względem wychowawczym rodziny artystów łączyły tradycję z nowoczesnością i nie przystawały do narzucanego komunistycznego, ideologicznego modelu wychowywania dzieci. Prawo dziecka do autonomii, wolności, ekspresji, widoczne w rodzinach artystów, kontrastowało mocno z surowym, konformistycznym i kolektywistycznym obrazem dzieciństwa w kulturze PRL.

Podsumowanie

Odpowiadając na pytania badawcze, można stwierdzić, że dzieciństwo stanowiło dla artystów fundament ich rozwoju osobowego. Jego znaczenie wiązało się mocno z sytuacją polityczną kraju, która wywarła wpływ na ich życie („dzieciństwo było trudne, bo

trudne były czasy”). Dla większości narratorów było ono jednak szczęśliwe pomimo traum i braku zasobów materialnych („Szczęśliwe dzieciństwo mimo trudnych czasów”). O jakości dzieciństwa decydowała rodzina i relacje rodzinne, które w przypadku badanej grupy – dla większości artystów – były satysfakcjonujące. Rodziny narratorów tworzyły rodzaj silnej międzypokoleniowej wspólnoty złożonej z rodziców, dziadków i krewnych. W wychowaniu dzieci aktywnie uczestniczyli dziadkowie, wzbogacając ich rozwój i wychowanie. Bardzo inspirującą rolę odgrywała również wspólnota dziecięca, umożliwiającą im spontanicznie przeżywać dzieciństwo. Najważniejsze znaczenie dla artystów miała jednak więź z matką, którą darzyli ogromną miłością i autorytetem. Artyści podziwiali matki za przymioty ducha, odwagę i mądrość. Związek z matką stanowił źródło ich rozwoju. Ojcowie byli szanowani, ale przede wszystkim podziwiani ze względu na niezwykle talenty artystyczne, którymi inspirowali dzieci. Oceniając swoje dzieciństwo, artyści akcentowali znaczenie takich wartości, jak wolność wyboru, kreatywność zabaw, wspieranie zainteresowań, wpajanie samodzielności, kształtowanie charakteru. Wszystkie te elementy tworzyły – zdaniem artystów – ciekawe i inspirujące środowisko wychowawcze (bezpieczne, bogate poznawczo, twórcze, podmiotowe) kształtujące przestrzeń do rozwoju talentów i indywidualności.

Narracje artystów pełniły także ważne funkcje tożsamościowe. Wzmacniały ich poczucie samoświadomości i osobowej spójności. We wspomnieniach odnajdywali oni okazję do budowania rodzinnej historii lub pomoc w interpretacji dorosłego życia. Dla pewnej grupy narratorów pełniły także funkcje kompensacyjne, polegające na przetwarzaniu trudnych emocji i doświadczeń z dzieciństwa w bardziej pozytywne nastawienie do obecnej sytuacji. Część artystów powracała do wspomnień z nostalgią („prawdziwe życie to dzieciństwo, potem wszystko jest doklejone”), a inni podchodzili do nich z dystansem („ja nie widzę powodu, żeby patrzeć w tył, ja patrzę do przodu”). Narracje spełniały także funkcje twórcze. Ukazywały początek rozwoju artystycznej wrażliwości, kreatywności i ekspresji, które z czasem przybrały język sztuki. Opowieści o dzieciństwie mają także wartość kulturową, wpisując się w szerszą pamięć społeczną o czasach PRL. Dla pedagoga analizowane narracje są swoistym manifestem siły i próbą pokazania, jak być silnym mimo obiektywnych trudności i przeszkód. Środowiska rodzinne artystów były przykładem oporu wobec systemu komunistycznego promującego w wychowaniu instytucjonalny chłód, przedmiotowość, podporządkowanie i bierność. Prezentowały demokratyczny styl wychowania, silne więzi rodzinne oraz wysoką kulturę rodzicielstwa.

Przedstawione wspomnienia nie idealizują dzieciństwa w PRL-u, lecz skłaniają do refleksji nad znaczeniem bliskości, wspólnoty, spontanicznej zabawy i rodzinnego uczestnictwa w kulturze, których dziś często brakuje mimo wyższego poziomu życia i większej świadomości pedagogicznej.

BIBLIOGRAFIA

- Błasiak, A. (2019). Kultura pedagogiczna rodziców jako wewnątrzrodzinny determinant jakości procesu wychowania najmłodszego pokolenia. *Horyzonty Wychowania*, 22(2), 83–101.
- Conway, M.A. i Pleydell-Pearce, C.W. (2000). The construction of autobiographical memories in the self-memory system. *Psychological Review*, 107(2), 261–288.
- Czapów, C. (1968). *Rodzina a wychowanie*. Nasza Księgarnia.
- Doniec, R. (2019). *Rodzina Polska w kulturze realnego socjalizmu. Między ideologią a codziennością*. Impuls.
- Frank, A. (1995). *The wounded storyteller: Body, illness and ethics*. University of Chicago Press.
- Garbula, J. i Kowalik-Olubińska, M. (2012). Konstruowanie obrazu dzieciństwa w perspektywie psychologicznej i socjokulturowej. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 25–34.
- Górnicka-Boratyńska, A. (2010). *Zielone pomarańcze, czyli PRL dla dzieci*. Agencja Edytorska „Ezop”.
- James, A. i Prout, A. (red.). (1997). *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood* (wyd. 2). Falmer Press.
- Jarosz, E. (2017). Dziecko i dzieciństwo – pejzaż współczesny. Rzecz o badaniach nad dzieciństwem. *Pedagogika Społeczna*, 16(2/64), 57–81.
- Klich-Kluczewska, B. (2015). *Rodzina, tabu i komunizm w Polsce 1956–1989*. Universitas.
- Riessman, C.K. (1993). *Narrative analysis*. SAGE Publications.
- Sikorska, M. (2009). *Nowa matka, nowy ojciec, nowe dziecko*. Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Smolińska-Theiss, B. (2010). Rozwój badań nad dzieciństwem – przełomy i przejścia. *Chowanna*, 1, 13–26.
- Szpak, E. (2013). *Mentalność ludności wiejskiej PRL. Studium zmian*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Szpakowska, M. (2004). *Chcieć i mieć*. W.A.B.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Source of funding

Lack of funding sources.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).